

Mariusz Karpowicz

Matteo Castello i zamek w Zbarażu

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 10/2, 79-82

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIUSZ KARPOWICZ

MATTEO CASTELLO I ZAMEK W ZBARAŻU

Zdaje sobie dzisiaj sprawę, że moją próbę monografii Mattea Castello – najwybitniejszego architekta Zygmunta III – trzeba by uzupełnić jeszcze kilkoma dalszymi dziełami¹. Niektóre wypływały w czasie inwentaryzacji jak np. epitafium pułtuskie². Są jednak także wypadki, że po namyśle czy bliższym rozpatrzeniu wypadnie dodać do dorobku rzeźbionego architekta także obiekty dawno znane, ale z nim dotychczas nie łączone. A tak ma się właśnie sprawa z Zamkiem w Zbarażu.

Ten znakomity artystycznie budynek przyciągnął już dawniej uwagę Adama Miłobędzkiego. Wówczas jednak Matteo był postacią prawie nieznaną i atrybucja nie była możliwa, dlatego też autorstwo uznał Miłobędzki za tajemnicę³. Obaj bracia Zbarascy, Krzysztof i Jerzy, dyplomaci i podróżnicy, ludzie wielkiej kultury i wysokiego wykształcenia mieli też szczególne wymagania artystyczne i gust wyjątkowo wyrobiony. Projekt pałacu dla swej rodowej siedziby zamówili jak wiadomo u samego Vincenzo Scamozzi w Wenecji. Projekt ten opublikował ów wielki architekt i teoretyk w swoim sławnym traktacie⁴. Tymczasem w Zbarażu powstała budowla zgoła jednak inna nie mająca nic wspólnego z klasycyzującą i chłodną sztuką Wenecjanina. Miłobędzki ustalił, że Scamozzi wykonał swój projekt w roku 1612 na zamówienie księcia Krzysztofa⁵. Jednakowoż budowa zbaraskiego pałacu wciśniętego w bastionowe umocnienia („palazzo in fortezza”) nastąpiła dopiero po śmierci Krzysztofa, gdy właścicielem rezydencji został brat Jerzy, Kasztelan Krakowski, to jest w latach 1627-1631.

Po dość burzliwych dziejach od czasu „Ogniem i mieczem” poczynając po ostatnią wojnę kończąc, które krótko zestawia Tadeusz Polak, został pałac zba-

---

¹ M. Karpowicz, *Matteo Castello, architekt wczesnego baroku*. Warszawa 1994.

² Epitafium Anny z Ujejskich Szyszkowskiej (zm. 1614) atrybucja Jakuba Sito. Vide: *Katalog zabytków Sztuki w Polsce, dawne woj. Warszawskie, Pułtusk i okolice*. Red. M. Omilano wska, J. Sito. Warszawa 1999, s. XXXVI.

³ A. Miłobędzki, *Tajemnica Zamku w Zbarażu*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”. 1: 1956 z. 4, s. 371-379.

⁴ V. Scamozzi, *Idea della Architettura Universale*. Venezia 1615, cz I, Libro II, cap. VIII, s. 252-253.

⁵ A. Miłobędzki, *Tajemnica...*, s. 374.

raski już po I wojnie zrekonstruowany⁶. W zasadzie trzymano się tej bryły i tych detali, jakie przekazały nam stare zdjęcia, dziś w Instytucie Sztuki PAN, oraz pomiar z 1894 roku publikowany w „Sprawozdaniach”⁷. Obecnie został zamek „starannie odnowiony”, jak to formułuje Polak⁸.

Adam Miłobędzki stwierdził, że zdradza on rękę projektanta wysokiej klasy⁹. Rzeczywiście wyrafinowana prostota i powściągliwość detalu łączy się z doskonałością geometryczną charakterystyczną dla dużej biegłości. Jedyne elementy wertykalne to pasy boniowania na narożach oraz wyodrębniające część środkową, przeciągnięte przez całą wysokość budynku. Cechą rzucającą się w oczy jest dyskretne wyakcentowanie części środkowej, której boniowania oraz powiększenie do rozmiarów portefenestrów trzech otworów górnej kondygnacji wyraźnie wyodrębniają część środkową i sugerują widzowi obecność ryzalitu. Jedyne detale architektoniczne to skromne obramienia okien opatrzone prostym gzymsikiem u góry i dwoma wolstkami po bokach. Na dodatek dolna parterowa kondygnacja obramień posadzona została na prostej listwie przebiegającej wzdłuż całej fasady. Ten właśnie gatunek detalu zdradza inspirację projektanta. Jest to bowiem nawiązanie do architektury pałacowej Rzymu, zwłaszcza tej z kręgu Carla Maderno. W czasach, gdy książę Jerzy budował swój Zbaraż tego rodzaju architektura operująca dokładnie tym samym detalem, była już w Rzeczypospolitej od kilku lat obecna. Niezwykle podobne obramienia okien, posadzone podobnie na identycznych listwach miał przecież już Zamek Warszawski a także identyczne boniowania na narożach. Takie same obramienia miał budowany od 1622 Zamek Ujazdowski, w którym z kolei fasada wschodnia też ma pseudoryzolit podkreślony powiększonymi otworami trójki okien na piętrze. Miał, zatem rację przenikliwy i nieomylny Miłobędzki wskazując na królewskie środowisko stołeczne, z którego rekrutować się musiał projektant Zbaraża. My dziś odważmy się go nazwać z imienia i nazwiska – to Matteo Castello siostrzeniec wielkiego Maderno, wybitny architekt Rzymu, ostatnie lat 20 swego życia spędzający na dworze Zygmunta III. On jest bowiem autorem zarówno Zamku Warszawskiego jak i Zamku Ujazdowskiego.

Nazwisko Mattea jeszcze się nie pojawiało w odniesieniu do Zbaraża. Proponowano dotąd dwie indywidualności – najpierw holenderskiego architekta Henryka von Peene, sprowadzonego do Polski w 1626 roku jeszcze przez księcia Krzysztofa¹⁰. Aleksander Czołowski jego autorstwo uważa za

⁶ T. Polak, *Zamki na kresach Białoruś, Litwa, Ukraina*. Warszawa 1997, s. 140, 208-209.

⁷ M. Kowalczyk, tekst objaśniający i pomiary – „Sprawozdanie Komisji Historii Sztuki”, V, zeszyt IV, 1896, s. LXXXI-LXXXIII.

⁸ T. Polak, *Zamki na kresach*, s. 209.

⁹ A. Miłobędzki, *Tajemnica...*, s. 378-379.

¹⁰ Stan badań nad tym architektem przedstawia A. Miłobędzki, *Tajemnica...*, s. 378, nota 22-23.

pewnik¹¹. Do dziś ta odwieczna atrybucja pokutuje w literaturze ukraińskiej¹². Następnie monografistka obu książąt zbaraskich – Dobrowolska – wysunęła Andrea dell’Aqua, weneccjanina z pochodzenia, artylerzystę i inżyniera wojskowego¹³. Bezpodstawność obu atrybucji wykazał Miłobędzki¹⁴.

Nie od rzeczy będzie wspomnieć, że równocześnie z częścią pałacową Zamku w Zbarażu wznosił księżę Jerzy kaplicę grobową dla brata Krzysztofa i dla siebie przy kościele dominikanów w Krakowie (1627-1631). Kaplicę, której plany także rysował Matteo Castello a którą wykonywali bracia Andrea i Antonio Castello, krewni a może nawet bratankowie samego projektanta¹⁵. Tym prawdopodobniej zatem wygląda propozycja uznania Mattea za autora pałacu w Zbarażu. Samego pałacu, bowiem cała partia stanowiąca architekturę militaris to już zupełnie inna bajka.

MATTEO CASTELLO E IL CASTELLO DI ZBARAŻ

Riassunto

Vincenzo Scamozzi ha pubblicato nel suo famoso trattato il progetto del palazzo residenziale del castello di Zbaraż, progetto esequito per i principi Zbaraski nel 1612. Invece odierno palazzo a Zbaraż (adesso Ucraina), presente i lineamenti totalmente diversi dal progetto scamozziano. Sappiamo, che è stato costruito negli anni 1627-1631 dal principe Jerzy Zbraski. Palazzo artisticamente raffinato, senza dubbio opera di un architetto di classe, dimostra le categorie formali chiaramente legati con architettura residenziale di Roma verso il 1600, di cercho di Maderno. Già nella letteratura precedente è stata notata osservazione, che il castello di Zbaraż ha le analogie formali più vicini nel territorio di Varsavia. Si tratta di architettura di corte del re Sigismondo III. Oggi osiamo di nominare il progettatore – Matteo Castello (ca 1560-1632), importante architetto a Roma, nipote di Carlo Maderno, dal 1613 fino alla morte – primo architetto reale di Varsavia.

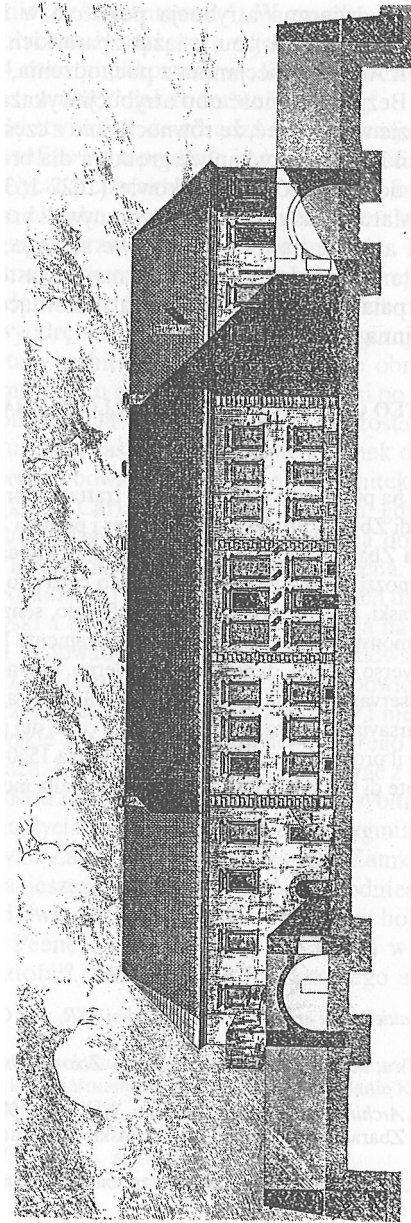
---

¹² *Pamiętniki gradostaitielstwa i architektury Ukrainської SSR*, red. G. N. Łogwin, T. 4, Kijew 1986, s. 66-67.

¹³ W. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*. „Rocznik Przemyski”. R. 7: 1927, s. 125-131.

¹⁴ A. Miłobędzki, *Architektura polska XVII wieku*. Warszawa 1980, s. 199 – stwierdza już kategorycznie, że autor Zbaraża jest architektem o rzymskiej orientacji na usługach Zygmunta III.

¹⁵ M. Karpowicz, *Andrea i Antonio Castello, rzeźbiarze krakowscy XVII w.* Warszawa 2002.

Fasada zamku w Zbarażu